ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ РАНІШЕ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

ПАРУТА Олена Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

**УДК 340.12:316.61
DOI 10.32782/NP.2021.1.8**

В период прироста преступности перед государством и обществом остро стоит вопрос профилактики правонарушений, исправления поведения лиц, осужденных за совершение преступлений, их ресоциализации. Несмотря на наличие базовых нормативных документов по осуществлению процессов ресоциализации, к сожалению, приходится констатировать недостаточную их эффективность. Причиной является отсутствие надлежащей инфраструктуры для ресоциализации правонарушителей, нехватка средств на реализацию социальных программ, рост безработицы. Ненадлежащей является работа в этой сфере центральных органов государственной власти, органов исполнительной власти на местах, органов местного самоуправления. Из-за несогласованных действий органов государственной власти, социальных служб, учебно-воспитательных заведений и семьи по исправлению поведения несовершеннолетних правонарушителей в Украине возникают трудности в процессе реализации программ по ресоциализации бывших осужденных.

Ключевые слова: ресоциализация, правовая социализация, правовое воспитание, институты правовой социализации, рецидив преступлений, преступность.

Постановка проблеми

Тривала ізоляваність особи засудженого від суспільства за неналежної соціальної та виховної роботи пенітенціарних установ так чи інакше призводить до криміногенних наслідків, зміни структури особистих

цінностей та поглядів, зміни звичного оточення, прийняття кримінальної субкультури. Україна, яка проголосила себе як соціальна та правова держава, взяла на себе обов'язок гарантувати дотримання та захист прав людини, у тому числі й права засуджених. Рівень захисту осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, та рівень їхньої ресоціалізації - критерії, що свідчать про рівень правової культури та загального розвитку української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти цієї важливої й складної проблеми частково вже розглядалися відомими в Україні правниками, серед яких: І. Бандурка, О. Дзьобань, Т. Гарасимів, М. Гуцуляк, І. Жаровська, Л. Лазаренко, Н. Ортинська, О. Петришин, А. Романова та інші. Однак, автор вважає необхідним у цій науковій розвідці наголосити на зв'язку між якістю ресоціалізації колишніх засуджених та характером їхньої майбутньої правової поведінки.

Невирішені раніше проблеми

Огляд наукових джерел дозволяє стверджувати, що проблеми ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, в наукових публікаціях висвітлені недостатньо. В умовах становлення молоді української держави особливо важливо на рівні теорії права наголосити на ролі ресоціалізацій-

них процесів засуджених осіб. Особливо важливо напрацювати стратегію з ресоціалізації неповнолітніх осіб, впровадити її у практику, що дозволить зменшити загальний рівень злочинності і попередити рецидиви злочинів. При цьому слід враховувати, що адаптація засуджених неповнолітніх до покарання у вигляді позбавлення волі є складним та різнобічним процесом, який повинен розпочинатися персоналом установ виконання покарань, а щойно після звільнення особи продовжуватися органами державної влади (особливо на місцях), громадськістю з використанням усіх можливих соціально-правових засобів виправлення.

Мета статті - розглянути окремі проблеми ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, виокремити основні засади процесу ресоціалізації, показати зв'язки якості ресоціалізації та рецидивної злочинності, ресоціалізації та майбутньої правової поведінки.

Виклад основного матеріалу

З-поміж головних загроз розвитку суспільних відносин та суспільства в цілому особлива роль відводиться злочинності. Злочинність іманентна. Вона притаманна будь-якому людському суспільству. Тому й для нашого часу особливо актуально проаналізувати якомога більше її проявів та причин виникнення.

Насамперед, дослідження причин та умов, що сприяють скоєнню злочинів, - завдання кримінального права та кримінології. Водночас, надбання загальної правової теорії дозволяють поглянути на злочинність під іншим кутом зору, збагатити знання про злочин як про явище з дуальною, соціальною та правовою природою, властивими для теорії закономірностями та науково обґрунтованими спостереженнями.

Злочинність в Україні характеризується приростом. Значна частина злочинів вчиняються повторно, а отже, є рецидивом. Тому в наукових колах особливо гостро постає проблема ресоціалізації осіб, які скоїли злочин. Ресоціалізація людини, яка тривалий час відносилася до криміногенного се-

редовища, - завдання не з легких, особливо якщо враховувати ефект маркування, таврування, що в науці нарекли «стигмою».

С. Виноградова, аналізуючи рецидивну злочинність серед неповнолітніх, а саме її причини та можливість попередження, вказує: «Інститути соціалізації (сім'я, навчальні заклади, засоби масової інформації) стають переважно дисфункціональними в умовах соціально-економічної й політичної кризи. З огляду на це серед сучасної молоді нерідко пропагуються асоціальні цінності та засоби їх досягнення: уседозволеність, досягнення надзвичайного достатку будь-якою ціною, аморальний спосіб життя, вживання наркотиків і спиртних напоїв тощо. Найбільш активні члени молодіжних груп встановлюють власну субкультуру, яка стає атрибутом, «паспортом» цього угруповання» [2, с. 142]. Дослідниця вважає цілком закономірним те, що особа, яка після перебування в місцях позбавлення волі продовжує дотримуватися норм, звичаїв і традицій тюремного світу, є адаптивною до нього й відповідних практик злочинного способу життя. Пояснює таку ситуацію насамперед відсутністю належної правосоціалізаційної діяльності з боку держави та соціального контролю. Завдяки бездіяльності держави та низькій соціальній активності маємо збільшення чисельності молодих засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі, збільшення частки рецидиву злочинів, що вчиняються особами молодого віку.

Наведене свідчить про необхідність аналізу роботи державних інституцій у сфері правової соціалізації, у тому числі й ресоціалізації раніше засуджених за скоєння злочинів осіб. Особливу увагу науковій спільноті слід звернути на ресоціалізацію молоді, що була засуджена і відбувала покарання у виді позбавлення волі за вчинені злочини. Науково обґрунтовано, що злочини, які вчиняються неповнолітніми особами (особливо рецидивні), характеризуються більшою зухвалістю, агресивністю та жорстокістю, ніж злочини, вчинені дорослими особами. Однією із найефективніших технологій соціальної роботи у напрямку соціальної адаптації неповнолітніх, які повернулись із місць позбавлення волі, є со-

ціальний супровід, – вважає В. Коваль [5, с. 52]. Автор визначає постпенітенціарний соціальний супровід молоді, яка звільнена з місць позбавлення волі, як технологію соціальної роботи, що полягає у створенні умов для ресоціалізації звільнених, а у разі потреби – і представництво їх інтересів у правозахисній діяльності з метою дотримання прав та свобод покараних. Вважає, що створення умов для позитивної соціалізації молодих людей, які повернулися з місць позбавлення волі, полягає в обізнаності своїх прав і обов'язків, які передбачені вітчизняним законодавством.

О. Шароватова, дослідуючи особливості формування «культури безпеки» неповнолітніх правопорушників, переконалася, що методики роботи з підростаючим поколінням у сфері безпеки вимагають суттєвого перегляду. Авторка вбачає необхідність створення нової парадигми навчання та виховання в дусі раціональної взаємодії з суспільством, розвитку нового світогляду, що дасть змогу молодій людині орієнтуватися в найрізноманітніших обставинах, аналізувати небезпечні об'єкти, явища в усіх зв'язках і відносинах, оцінювати ризики, прогнозувати найближчі та віддалені наслідки небезпечних факторів. Для здійснення формування культури безпеки, вважає О. Шароватова, необхідно використовувати різноманітні форми, методи й засоби, з-поміж яких найголовніший - особистий приклад. До форм цього виду діяльності також можуть бути віднесені радіо- й телепередачі, фестивалі, змагання, ігри КВК, екскурсії, виставки тощо. Наголошується на ролі таких методик передачі інформації, як розповідь, показ, демонстрація зразків, бесіди, консультації та особистий приклад представників старших поколінь. Засобами формування «культури безпеки», на думку дослідниці, є кіно та телепередачі, різноманітні плакати, фото, вітрини, інструкції, стінні газети, книги тощо [10, с. 93].

Запобігання злочинності серед неповнолітніх, які вступили у конфлікт із законом, зазначає І. Бандурка, є насамперед сукупністю різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою

усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність неповнолітніх або сприяють їй, а також недопущення вчинення ними злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [1, с. 20]. Автор найважливішими етапами протидії злочинності називає ранню профілактику, безпосередню профілактику, профілактику на час передзлочинної поведінки і профілактику повторного вчинення злочину (рецидиву злочину). Така профілактика спрямована на «оздоровлення» соціального середовища, а також на надання допомоги неповнолітнім особам, які опинилися у важких умовах життя.

30 жовтня 2008 року розпорядженням Кабінету Міністрів України була схвалена Концепція соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк [6]. Документ порушив низку важливих проблем ресоціалізації раніше засуджених осіб, прямо вказавши причини неспроможності сучасної системи соціальної адаптації задовольнити потреби суспільства. З-поміж таких причин було названо наступні: відсутність чіткого і злагодженого механізму координації дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; несвоєчасність надання необхідної допомоги звільненим особам; недостатність фінансування; стигматизація та дискримінація звільнених осіб; недостатня поінформованість звільнених осіб про їхні права та обов'язки, а також громадськості про проблеми звільнених осіб та її участь у сприянні реінтеграції таких осіб у суспільство; відсутність фахівців із соціальної роботи та соціальних працівників, які можуть на належному рівні працювати в системі соціального захисту звільнених осіб; недосконалість законодавства. Уже тоді було наголошено на проблемі повторності вчинення злочинів, виокремлено низький рівень працевлаштування звільнених осіб та забезпечення їх житлом тощо.

Л. Лазаренко причинами низької ефективності профілактики рецидивної злочинності називає роз'єднання зусиль органів влади і громадських структур у роботі зі звільненими від покарання у виді позбав-

лення або обмеження волі, відсутність центру, який координував би цю роботу [7, с. 166]. На такий центр, як вважає автор, має покладатися виконання кількох завдань: профілактика рецидивної злочинності, робота зі звільненими з місць позбавлення чи обмеження волі, організація патронажної діяльності, яка б охопила всі регіони нашої держави.

17 березня 2011 року національне законодавство доповнилося Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» № 3160-VI [9]. Вказаний закон визначив загальні засади соціальної адаптації осіб, що відбувають або відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, засади участі у соціальній адаптації названих осіб підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, а також фізичних осіб. Документ став частиною нормативної бази, яка покликана забезпечити правове регулювання відносин, спрямованих на реалізацію колишніми ув'язненими належних їм прав і свобод, передбачених Конституцією та законами України. Законодавець визначає соціальну адаптацію як процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Спеціалізованими установами для звільнених осіб покликані стати центри соціальної адаптації та спеціальні будинки-інтернати.

Центри соціальної адаптації - це соціальні установи, діяльність яких спрямована на поступове повернення звільнених осіб до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві шляхом надання їм соціальних послуг та сприяння в отриманні іншої допомоги з урахуванням індивідуальних потреб. Відповідно до Типового положення про центр соціальної адаптації звільнених осіб Міністерства праці та соціальної політики України, зареєстрованого Міністерством юстиції України 21.04.2006 №476/12350 [10], Центр утворюється у разі наявності необхідної матеріально-технічної бази, зокрема примі-

щень, які відповідають чинним санітарним і технічним вимогам, вимогам пожежної безпеки. Через відсутність матеріально-технічної бази, про ефективність згаданих установ говорити не доводиться.

Варто наголосити на тому, що частково функцію соціальної адаптації від держави переймає саме суспільство. Прикладом цього може бути діяльність низки громадських об'єднань, які метою своєї діяльності визначають соціальну адаптацію громадян, які втратили соціально-корисні зв'язки.

У вересні 1989 року у Львові було засновано «Регіональний Центр соціальної адаптації» (РЦСА). Зазначена організація у 1992 році уже в незалежній Україні була перереєстрованою, а у 1998 році набула юридичного статусу благодійної організації. Своєю цільовою аудиторією РЦСА визначили громадян, які повернулися з місць позбавлення волі, дітей з проблемних сімей, громадян України, які стали жертвами торгівлі людьми за кордоном, біженці на території України, потенційні мігранти, жінки, що потерпають від насильства у сім'ї. Найбільш відомими проектами РЦСА стали наступні: Притулок-комуна для сиріт та одиноких громадян, котрі повернулися з місць позбавлення волі; Служба пошуку і повернення жінок, які були насильно або обманом вивезені за кордон; Програма «Ковчег», цільовою аудиторією якої є діти алкоголіків, наркоманів, осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, діти з бідних багатодітних сімей, а також соціальні сироти (діти, батьки яких виїхали на заробітки за кордон та залишили своїх дітей під опіку інших родичів, які не були в змозі утримувати та виховувати цих дітей, які, як наслідок, опинились на вулиці); Консультаційний центр для жінок, що потерпають від домашнього насильства.

На відміну від центрів соціальної адаптації, спеціальні будинки-інтернати є не лише соціальними, але й медичними установами. Вони призначені для постійного проживання звільнених осіб - громадян похилого віку, осіб з інвалідністю першої та другої груп, які за станом їхнього здоров'я потребують догляду і медичного обслуговування. До спеціального будинку-інтер-

нату на безоплатній основі приймаються звільнені особи, що не мають працездатних дітей або інших родичів, які згідно із законом зобов'язані їх утримувати. Показовим вважаємо й те, що спеціальні будинки-інтернати відносять до так званих «місць вимушеного перебування людей» або «місць несповоди». Обов'язок щодо утворення та підтримки функціонування таких установ відповідно до потреб регіону покладено першочергово на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Варто зауважити, що інститут ресоціалізації формально з'явився у правовій системі України раніше за згаданий Закон, ще у 2003 р. із появою чинного Кримінально-виконавчого кодексу України. Відповідно до статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

В умовах несповоди злочинці набувають кримінального професіоналізму, консолідуються, створюють злочинні угруповання для вчинення злочинів після звільнення, і це негативно впливає не тільки на систему виконання покарання у вигляді позбавлення волі, а й сприяє рецидиву злочинів з боку цієї категорії осіб [4, с. 172]. Ресоціалізація звільненої з місць позбавлення волі особи, вважає В. Наливайко, має на меті забезпечити відновлення і розвиток соціально корисних зв'язків і відносин з суспільством, розвиток цілісної особистості, здатної до об'єктивного ставлення як до оточення, так і до самої себе, світоглядного вибору, орієнтованого на загальнолюдські й національні цінності [8, с. 3]. Така авторська позиція підводить нас до осмислення глибини та ролі діяльності, спрямованої на поновлення особи в її соціальній цінності, яка унеможлиблюється в умовах «суспільного відсторонення», як-от в умовах соціальної стигматизації.

Ю. Гарасимів вважає, що процес ресоціалізації включає дві складові – соціальну рееадаптацію та соціальну реінтеграцію. Со-

ціальна рееадаптація на його думку, є важким і багатогранним процесом, метою якого є пристосування до нових умов життя. Соціальна реінтеграція передбачає набуття неповнолітнім нового соціального статусу, відновлення його стосунків з оточенням (батьками, родичами, вчителями, сусідами, друзями) та поновлення зв'язків із соціальними інститутами (школою, громадськими організаціями). Автор погоджується з І. Парфановичем і також виділяє такі два напрями ресоціалізації, як ресоціалізація свідомості особистості (відновлення просоціальної системи цінностей, переконань, установок) та ресоціалізація діяльності (відновлення позитивних навичок та вмінь, стилю спілкування) [3, с. 64].

Висновки

Сучасна правова теорія повинна розробити ефективний план заходів щодо правової ресоціалізації раніше засуджених осіб. Водночас, реалізація такого плану можлива тільки у випадку державної підтримки таких соціальних інститутів, як сім'я та школа, зменшення безробіття та підтримки осіб, які втратили житло, залучення громадськості, засобів масової інформації до сприяння реінтеграції звільнених осіб у суспільство, популяризації соціальної роботи та волонтерства тощо. Основними засадами ресоціалізації осіб, які раніше були засуджені за вчинення злочину, є: принцип взаємоповаги, поваги до честі та гідності людини, забезпечення прав та законних інтересів особи (насамперед права на житло, освіту, медичне обслуговування, професійне навчання та професійний розвиток), принцип пріоритету цінностей життя і здоров'я особи, принцип розвитку духовності особи, пріоритету виховних заходів, конфіденційності та добровільності.

Література

1. Бандурка І. О. Протидія злочинам неповнолітніх, як форма кримінально-правового захисту прав дітей. Форум права. 2014-1. С.19-23.
2. Виноградова С.О. Рецидивна злочинність серед неповнолітніх: причини та попередження. Науковий вісник Ужгород-

ського національного університету. 2015. Серія Право. Випуск 33. Том 2. С. 141-144.

3. Гарасимів Ю. В. Усвідомлення провини як умова успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього. Вісник Житомирського державного університету. Випуск 48. Педагогічні науки. С. 64-67 URL: http://eprints.zu.edu.ua/3799/1/Vip_48_13.pdf

4. Гуцуляк М. Я., Соловій О. Я. Адаптація неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі як обов'язкова умова виправлення та ресоціалізації. Науково-інформаційний вісник. Право. №8. 2013. С. 170-175.

5. Коваль В. Постпенітенціарний соціальний супровід неповнолітніх. Наукові записки Ніжинського університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки». 2012. №7. С. 51-54

6. Концепція соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2008 року №1385-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/168076257>

7. Лазаренко Л. А. Соціальна адаптація осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2017. №2. С. 165-170.

8. Наливайко В. С. Кримінологічні проблеми ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за Спеціальністю 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Національна академія внутрішніх справ України. Київ. 2000. 16 с.

9. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Закон України від 17.03.2011 року №3160-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>

10. Типове положення про центр соціальної адаптації звільнених осіб Міністерства праці та соціальної політики України, затверджене Наказом Міністерства праці та соціальної політики України 14 лютого 2006 року №31, Зареєстроване в Мініс-

терстві юстиції України 21.04.2006 року №476/12350. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0476-06#Text>

11. Шароватова О. П. Формування культури безпеки неповнолітніх правопорушників як складова частина їх соціально-педагогічного супроводу. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 4. Том 2. 2018. С. 91-94.

O. Paruta

INDIVIDUAL PROBLEMS OF RESOCIALIZATION OF PREVIOUSLY CONVICTED PERSONS

The term "resocialization" is widely used in jurisprudence, sociology, pedagogy, psychology. The process of resocialization involves the gradual return of the individual to society, the development of the qualities necessary for his/her normal social and legal life. It is, in fact, a social and psychological restructuring of the individual in connection with changing life circumstances. Concerning the concept of "resocialization", modern scientists have different views. However, most of them agree that resocialization is the basis for preventing the recurrence of crimes, that it is a purposeful process of acquiring the previously convicted person the necessary opportunities and the formation of his/her ability to live in society in compliance with the rule of law. Resocialization is a complex and multidimensional process that involves spiritual and socio-legal development, correction of views and attitudes of person for his/her individual safety and security of the whole society.

During the period of increasing crime, the state and society are faced with the acute issue of crime prevention, correction of behavior of persons convicted of crimes, their resocialization. Despite the availability of basic regulations on the implementation of resocialization processes, unfortunately, it is necessary to state their insufficient effectiveness. The reason is the lack of proper infrastructure for resocialization of offenders, lack of funds for the implementation of social programs, rising unemployment. The work of central state bodies, local executive bodies, and local self-government bodies in this area is inappropriate. Due to uncoordinated actions of public

АНОТАЦІЯ

У період приросту злочинності перед державою та суспільством гостро постає питання профілактики правопорушень, виправлення поведінки осіб, які були засуджені за вчинення злочинів, їх ресоціалізації. Попри наявність базових нормативних документів щодо здійснення процесів ресоціалізації, на жаль, доводиться констатувати недостатню їх дієвість. Причиною є відсутність належної інфраструктури для ресоціалізації правопорушників, брак коштів на реалізацію соціальних програм, зростання безробіття. Неналежною є робота у цій сфері центральних органів державної влади, органів виконавчої влади на місцях, органів місцевого самоврядування. Через неузгоджені дії органів державної влади, соціальних служб, навчально-виховних закладів і сім'ї щодо виправлення поведінки неповнолітніх правопорушників в Україні виникають труднощі у процесі реалізації програм з ресоціалізації колишніх засуджених.

Ключові слова: ресоціалізація, правова соціалізація, правове виховання, інститути правової соціалізації, рецидив злочинів, злочинність.

authorities, social services, educational institutions and the family to correct the behavior of juvenile offenders in Ukraine, there are difficulties in the implementation of programs for resocialization of former convicts. It is worth noting that the success of the process of resocialization of the convict largely depends on his/her own desire to return to normal life as a law-abiding citizen, on the realization of his/her guilt. Therefore, the state needs to pay attention first of all to the institutions of legal socialization, which are responsible for the legal education of the younger generation, first of all to rethink the role of family and school, providing them with the necessary state regulatory, material, technical, personnel and other support.

Keywords: resocialization, legal socialization, legal education, institutions of legal socialization, recidivism, crime.